COSMINA-MARIA BERINDEI

NOSTALGIA ÎN OPERA MEMORIALISTICĂ A LUI SEXTIL PUȘCARIU. O ANALIZĂ ANTROPOLOGICĂ

Într-o însemnare făcută în jurnalul său la 4 ianuarie 1925 şi preluată în *Memorii*, Sextil Puşcariu nota:

> „Ar fi frumos ca, după ce au apărut lucrările de sinteză filologice pe care aş dori să le dau, să-mi rămână răgazul, plăcerea şi luciditatea, ca între 65 şi 70 de ani să public ceea ce am văzut în viaţă, cu ochii trecătorului deprins să simtă omeneşte şi româneşte şi să gândească asupra rosturilor lui pământeşti…" (*Memorii,* p. 743).

Aşa îşi exprima Sextil Puşcariu, aşadar, la împlinirea vârstei de patruzeci şi opt de ani, năzuinţa că vremea şi vremurile vor fi destul de îngăduitoare cu el încât să-i dea răgazul necesar să-şi pună în ordine, într-o formă unitară şi coerentă, toate gândurile pe care le-a notat, fragmentar, pe pagini de jurnal, în diverse note şi însemnări sau în scrisori.

Fragmentul citat mai sus este un testament vremelnic ce arată preocuparea autorului de a lăsa urmaşilor, alături de opera ştiinţifică, şi opere născute din emoţia trăită în faţa realităţii experimentate. Volumul său de *Memorii* conţine câteva detalii despre grija cu care a arhivat, an de an, scrisori, note, însemnări, conştient de semnificaţia pe care vremurile de cumpănă în care a trăit au avut-o pentru ceea ce avea să devină România, într-un nou context istoric. Spera că toate acele materiale îi vor folosi la redactarea operei menite să deschidă, cu discreţia cuvenită, atât laboratorul profesorului şi al cercetătorului, cât şi sufletul omului dedat să mediteze asupra rostului şi a rolului său în lume, pentru a vorbi celor care, peste timp, vor găsi răgazul să-l asculte, despre provocările primei conflagraţii mondiale, despre experienţa trăită pe front, dar şi despre dificultăţile şi frământările din care s-au născut lucrările ştiinţifice de bază ale filologiei clujene.

În această lucrare voi supune analizei câteva imagini care exprimă nostalgia în opera memorialistică puşcariană. Am avut în vedere cele patru volume de memorialistică, dintre care primele trei configurează o trilogie, vorbind despre un neam (*Spiţa unui neam din Ardeal*), un oraş (*Braşovul de altădată*) şi o epocă (*Călare pe două veacuri*), iar volumul de *Memorii* este dedicat perioadei celei mai dificile din viaţa autorului, aceea a Primului Război Mondial. Parcurgând aceste opere, am excerptat fragmentele în care sunt exprimate sentimente de tristeţe sau melancolie provocate de dorinţa retrăirii unor episoade din trecut, fragmente pe care le-am analizat mai apoi din dorinţa de a observa reacţia autorului în faţa marilor schimbări pe care le-a adus secolul al XX-lea. Motivaţia ştiinţifică a abordării de faţă se înscrie pe linia interesului meu de a observa cum se articulează în discursul intelectualilor români aspecte referitoare la schimbările sociale determinate de fenomene

BDD-A13537 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:19 UTC)

precum: industrializarea, apariția radioului și a televiziunii, extinderea rețelelor electrice sau utilizarea energiei nucleare. Aflat în fața unor realități noi, omul le valorizează de cele mai multe ori. Același lucru îl face, în mod deliberat, și Sextil Pușcariu: el dorește să lase urmașilor săi, în opera memorialistică, câteva pilde despre viețuire.

Opera memorialistică se potrivește foarte bine unei abordări antropologice, aceasta constituind un discurs al memoriei, o mărturie a felului în care s-au cristalizat în conștiință anumite evenimente, întâmplări, trăiri. Ceea ce au adus în plus anii și înțelepciunea bătrâneții este un dar neprețuit: „a domolit pasiunile, a lărgit perspectivele, mi-a pus în mână o cumpănă mai dreaptă" (*Călare,* p. 13).

Încercând o idee sintetizatoare cu privire la opera sa memorialistică, într-un epilog inedit la volumul *Călare pe două veacuri*, Sextil Pușcariu nota la 9 decembrie 1947:

> „Dacă caut un nume comun celor trei volume de amintiri din vremea când lumea găsea încă mijloacele unei conviețuiri pașnice, cu toată creșterea populației europene, aș putea numi trilogia mea *Când oamenii încăpeau unii de alții*. Sau aș preferi mai scurt *Echilibrul*" (*apud* Vulpe, *Notă,* p. XVII).

Creșterea populației lumii ca amenințare serioasă la adresa bunăstării omenirii este un element recunoscut de oamenii de știință în special în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea. Îi amintim aici pe John Passmore[1] și pe Nicholas Georgescu-Roegen (1971). Punând bazele teoriei bioeconomice[2], acesta din urmă sugerează că, pentru un viitor bun al vieții pe pământ, sunt necesare soluții care să conducă la folosirea cumpătată a resurselor, trebuie evitată utilizarea în exces a unor bunuri, deseori inventate doar pentru a alimenta creșterea economică și ar fi nevoie de menținerea la un nivel acceptabil a populației la nivel global. Ideea conform căreia creșterea populației va duce la ruperea echilibrului și a bunăstării oamenilor fusese sugerată, discret, de Sextil Pușcariu în 1947.

O altă imagine asupra căreia ne vom opri se înscrie pe aceeași linie, sugerând pierderea ireversibilă a unor bunuri comune. Este o descriere a Brașovului în care iarna întâlneai la tot pasul străzi pline de copii veseli. E Brașovul *de altădată*, diferit de cel al prezentului marcat de grupuri de tineri

> „cu schiurile la umăr, tineri fără palton și cu capul gol și fete cu părul tuns, îmbrăcate în flanele albe și cu pantaloni lungi, bărbătești. Ei caută soarele, aerul curat și mișcarea pe care bunicii și mai ales bunicele lor nu le știau prețui" (*Braşovul*, p. 11).

Tabloul este completat de un fragment care încearcă să surprindă esențiala deosebire între Brașovul *actual* și cel *de altădată*.

> „«Altădată» e altceva pentru Brașovul conservativ și rămas în urmă la marea cursă a vremilor moderne și pentru alte orașe europene, unde de mult nu mai există ceea ce e curent la Brașov" (*ibidem*, p. 16).

[1] John Passmore, *Man's Responsibility for Nature. Ecological Problems and Western Traditions*, London, Duckworth, 1974.

[2] Nicholas Georgescu-Roegen, *Legea entropiei și procesul economic*, București, Editura Politică, 1979.

BDD-A13537 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:19 UTC)

O completare fascinantă a acestei imagini a timpului care pentru Braşov şi pentru România a fost oprit, o vreme, în loc o reprezintă evocarea lui Badea Cârţan realizată în volumul *Călare pe două veacuri* (p. 96–100). Este evocată călătoria acestuia la Roma să vadă Columna lui Traian. Sunt câteva pagini scrise de un condei abil, care empatizează cu personajul despre care scrie, pentru că vede în el un tip uman puternic, dar care dispare. Îl înţelege în cele mai intime gesturi, emoţii, atitudini. Ştie perfect şi ne mărturiseşte cum s-au născut toate acestea în mintea şi în sufletul lui Badea Cârţan. Cunoaşte, însă, la fel de bine, logica lumii noi, cu toate regulile sale, străine ciobanului învăţat din Cârţişoara. Şi asistă, cu solicitudine, la întâlnirea celor două lumi: una coborâtă din Munţii Sibiului, alta care se întindea la picioarele Columnei lui Traian. Sunt pagini de o fină analiză interioară a sufletului acestui ţăran patriot, plecat în lume să vadă cu ochii lui Columna ridicată de taica Traian la Roma, după cucerirea Daciei. Aceste pagini dovedesc preocuparea sinceră a lui Sextil Puşcariu faţă de cunoaşterea lumii româneşti, dar şi asumarea identitară nealterată de convenţii.

În continuare, ne vom referi la două aspecte care ar putea fi sintetizate astfel: nostalgii de război şi nostalgiile tinereţii. Emoţiile trăite pe front au fost exprimate prin cuvinte în volumul de *Memorii*, iar volumul *Călare pe două veacuri* oferă cititorului pagini de o exemplară duioşie prilejuite de amintirea anilor petrecuţi la Paris.

Memoriile sunt cu atât mai valoroase din punct de vedere antropologic, cu cât autorul lor mărturiseşte că prezentarea experienţei de război nu a luat forma unor previziuni sau a unor judecăţi de valoare valabile asupra cursului evenimentelor, ci a vrut să arate

> „cum ele [evenimentele mari] s-au răsfrânt în sufletul unui român care a luptat pe frontul celălalt, în Alsacia şi Lorena românească, şi gândurile ce le-au stârnit aceste lupte, văzute din perspectiva limitată a luptătorului pe o porţiune mică de teren” (*Memorii,* p. 31).

De aceea evită aprecieri care să caracterizeze *post factum* situaţii sau evenimente, cum ar fi „prevedeam că” sau „pentru mine nu era nicio îndoială că…”. Memoriile sunt valoroase, aşadar, prin aportul lor la reconstituirea atmosferei, aducând „acel aer transparent care la un peisagist face valoarea tabloului” (*ibidem*). În acest context, Sextil Puşcariu sesizează puţinătatea cuvintelor existente în limbă pentru a exprima întru totul realitatea trăită. Vocabularul limbii oferă cuvinte suficiente intelectualului pentru a transmite un mesaj inteligibil, dar nu şi soldatului aflat pe front, ale cărui trăiri nu pot fi exprimate convenţional, folosind cuvintele existente în limbă. Astfel, afirmă:

> „Autorul unui dicţionar şi al unor studii despre bogăţia limbii româneşti cu ample documentări este dezarmat când, în memoriile sale de război, ar vrea să descrie una dintre cele mai adânci şi chinuitoare senzaţii ale ostaşului, dorul de casă şi de pace” (*ibidem,* p. 32).

BDD-A13537 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:19 UTC)

După pagini întregi care vorbesc despre război, în cel mai pur sens al cuvântului, în care timpul se măsura în zile zbuciumate și în nopți „cu bubuituri ca-n iad", urmează o superbă exprimare a bucuriei pe care o aduce vestea că peste patru zile va primi concediul:

> „Peste patru zile plec. Joi dimineață voi fi în Viena, vineri plec și sâmbătă sunt la Brașov. Alta ce să-ți mai scriu când altceva nu mai există pentru mine? Pe aici bubuituri ca-n iad. Eu o duc ca-ntr-un vis, abia așteptând să treacă cele câteva zile. Vreme admirabilă. De-ar ține așa, va fi o splendoare! […]" (*ibidem*, p. 95).

Aflat pe front, omul Pușcariu trăiește înțelept, reușind să suspende prezentul și să trăiască pentru viitor. Într-o realitate cât se poate de puțin prietenoasă, el este capabil să proiecteze asupra prezentului bucuria viitorului în care acest prezent nu va fi decât o amintire. Mai mult decât atât, reușește chiar să imprime acestui viitor configurat ca proiecție personală nostalgia retrăirii amintirilor prezentului. O realizare excepțională în acest sens este un fragment dintr-o scrisoare adresată soției:

> „Să vezi tu numai, Puișor, când vom fi iar împreună, în serile lungi de iarnă, sau în câte o duminică după-prânz, când vom bea iară ceaiul la masă amândoi, cât de dulci vor suna acele: «Îți aduci aminte, Botli, când…»" (*ibidem*, p. 79).

Transpare aici forța și înțelepciunea unui caracter excepțional.

Cu cât aflăm din paginile care urmează că acel mult așteptat concediu s-a amânat, cu atât acest fragment devine și mai prețios. Transcriind cu fidelitate scrisoarea, Sextil Pușcariu contribuie la recrearea atmosferei, în vreme ce leitmotivul existenței devine dorința ca războiul să se sfârșească. Această dorință este întărită prin utilizarea frecventă a expresiei „De-ar veni numai, odată, vremea aceea!" (*ibidem*).

Un alt aspect care merită a fi reținut cu privire la experiența trăită de Pușcariu pe front este cel referitor la capacitatea sa de a reține doar partea frumoasă din toate acele întâmplări. Una dintre bucuriile pe care le-a trăit pe front a fost construirea căsuței în pădurea Aisovizza și așezarea la ferestre a perdelelor trimise de soție. O altă bucurie era contemplarea câmpului de luptă. Paginile care descriu plimbarea sa pe coama dealului de unde privea spre locul unde se dădeau luptele au o mare încărcătură emoțională. N-au fost uitate nici plimbările făcute prin pădure sau prin livadă în zilele mai liniștite. O scenă semnificativă în contextul respectiv este aceea în care întreabă cucul, urmând o superstiție populară, câți ani va mai dura războiul. Cucul se oprește din cântat și atunci îl întreabă câte luni vor mai trece până se va sfârși războiul. Cu emoție a numărat cum cucul și-a cântat numele de opt ori (*ibidem*, p. 142).

O altă imagine care valorizează trăirile nostalgice este aceea în care vorbește despre experiența de la Marter, când scria:

> „Te cuprinde jalea când vezi mașini de cusut ruginind prin curți, piane servind de paturi și biblioteci particulare și arhive de familie amestecându-se cu noroiul străzii" (*ibidem*, p. 252).

BDD-A13537 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:19 UTC)

Tot acolo a văzut cum mobila sau alte obiecte personale erau vândute de cei care ar fi trebuit să le păzească, aceştia crezând că salvează avutul oamenilor, dându-le acestora sume derizorii de bani pentru „obiectele la care ţineau şi de care se leagă pentru ei atâtea amintiri" (*ibidem*).

Paginile în care scrie despre anii petrecuţi în război sunt o vie mărturie a faptului că a făcut tot posibilul să-i facă suportabili. I-a măsurat în bucuriile citirii scrisorilor primite de la soţie, în orele în care el însuşi i-a scris şi în zilele de permisie. Despre o săptămână petrecută acasă scria: „Aşa frumoase zile ca acestea şapte nu-mi aduc aminte să fi avut în viaţa mea" (*ibidem*, p. 276). Odată întors la Cernăuţi, reuşeşte să pună în paranteză tot ce-a fost nedorit în anii în care a lipsit de-acasă, „parcă ieri plecasem de aici, aşa mi se păreau de cunoscute toate în Cernăuţi" (*ibidem*, p. 302). Păstrase resursa continuării normalităţii vieţii într-un mod care şi pe el îl surprinde:

> „Dar e curios cum omul se obişnuieşte iar cu viaţa din care fusese smuls cu forţa şi ţintuit departe atâta timp. Ca ceva firesc am continuat de unde se rupsese firul" (*ibidem*, p. 298).

Şi firul a mai fost rupt odată: atunci când a murit soţia sa. Paginile în care vorbeşte despre acest episod sunt de o sensibilitate aparte şi ele confirmă că viaţa de familie a fost pentru Puşcariu elementul care a dat sens existenţei sale. Cu înţelepciunea care l-a caracterizat a reuşit, însă, să păstreze miracolul care i-a însufleţit viaţa:

> „În casa din care au scos cadavrul înstrăinat, tovarăşa vieţii mele trăia mai departe, în grija cu care erau păstrate lucrurile, în curăţenie şi dragoste, în ordinea în care erau aşezate mobilele, în florile care umpleau singurătatea cu culori, cu frumuseţe şi delicateţe de sentiment" (*ibidem*, p. 483).

Luciditatea omului de cultură nu e umbrită de sentimentalismul unor întâmplări nostalgice decât atât cât este necesar. Pe lângă imaginile la care ne-am oprit mai sus, există altele două în volumul *Călare pe două veacuri*: amintirea primei iubiri şi descrierea atmosferei pariziene în care trăiau tinerii români plecaţi în lumea mare să se şcolească. Autorul a simţit nevoia unei precizări în deschiderea acestui volum:

> „Ceea ce colorează amintirile nu e nici greutatea conţinutului lor, nici bogăţia de fapte interesante. E sinceritatea povestitorului şi în mare măsură stăpânirea lui de a nu prezenta lucrurile mai frumoase şi mai favorabile decât cum au fost" (*Călare*, p. 15).

Un alt amănunt care merită a fi reţinut este acela că opera memorialistică a lui Sextil Puşcariu dovedeşte o calitate aparte în ceea ce priveşte analiza antropologică. Atunci când vorbeşte despre anii petrecuţi la studii în străinătate, afirmă:

> „Lucrurile văzute zilnic trec uşor neobservate, precum neobservat rămâi tu între ai tăi. Când eşti însă departe, cele ce se petrec în jurul tău îţi redeschid ochii asupra celor ce sunt atât de deosebite în patria ta" (*ibidem*, p. 30).

BDD-A13537 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:19 UTC)

E argumentul autorului pentru a-şi scrie opera memorialistică, după ce mărturiseşte, cu regret, lipsa talentului literar pe care şi l-ar fi dorit. Scrie pentru a surprinde viaţa, cu toate emoţiile, speranţele şi întâmplările sale.

Amintirea primei iubiri trăite la Lipsca conţine notele ei de nostalgie, aşezate pe un portativ al unei lucidităţi exemplare. În acest stil se scrie partitura unui intermezzo sentimental, al cărui leitmotiv este „îţi mai aduci aminte?" Partitura pare să sfârşească natural, prin ieşirea din scenă a orchestrei, adică prin plecarea lui Puşcariu din Lipsca. Ea însă a continuat. Cei doi au păstrat legătura şi şi-au scris din când în când. După ce-au trecut anii, când fiecare îşi avea propria familie şi copii, ar fi putut s-o viziteze pe prima iubită. N-a vrut însă! Credea că

> „trecuseră ani prea mulţi că nu ne văzuserăm şi ei au aşternut desigur ceaţa vremii peste raza soarelui de primăvară. Cât de vanitos aş fi, nu voiam nici eu să mă vezi în amintire altfel decât cu păr bucălat şi zâmbet tineresc pe buzele pe care le sărutai atât de bucuros" (*ibidem*, p. 64).

Aceasta este o altă piesă ce compune puzzle-ul unui profil de o înţelepciune aparte.

Cel mai nostalgic fragment din întreaga memorialistică a lui Puşcariu este, însă, cel care anunţă intenţia sa de a vorbi despre anii petrecuţi la Paris. Cu toată echidistanţa şi echilibrul deliberat, adoptate ca stil, acest fragment face loc melancoliei. Sunt anii în care începuse să înţeleagă lumea culturală în complexitatea sa, în care consolidează primele cercuri de dezbatere filologică, dar şi anii celei mai frumoase tinereţi. Fragmentul e scurt, însă adună în el emoţiile unei întregi etape biografice a autorului său:

> „De mult aştept cu nerăbdare momentul când voi ajunge să aştern cu răgaz pe hârtie amintirile ce se leagă de cafeneaua din Cartierul Latin cu numele poetic de Closerie des Lilas. Acum, când am ajuns la acest capitol, mă tem că nu voi izbuti. Căci ceea ce vreau să însemn nu e numai un capitol de istorie literară de interes obştesc, ci şi o parte din tinereţea mea, cu tot farmecul celor douăzeci şi trei de ani pe care abia îi împlinisem" (*ibidem*, p. 176).

Acest fragment deschide pagini de o valoare antropologică aparte, în care se dezvăluie latura profund umană a unor importanţi oameni de cultură ai vremii. În acelaşi timp, sunt pagini care descriu modestia şi sacrificiul pe care îl făceau învăţaţii români pentru a trăi experienţa „lumii mari". Limitele pălesc, însă, în faţa entuziasmului şi a bucuriei de a trăi aceste experienţe. Vizita la poetul Ştefan Iosif, vechi prieten şi coleg din Braşov, precum şi evocarea nopţilor petrecute la Closerie des Lilas sunt doar câteva exemple în acest sens. Şi tot aici este descrisă o tară a societăţii româneşti: imposibilitatea oamenilor de a coexista având idei diferite. E o trăsătură balcanică ce se trădează şi în cafeneaua Parisului. Rezolvarea: grupul care vrea liniştea unor dezbateri reale schimbă cafeneaua.

Parcurgând aceste imagini ale nostalgiei în opera memorialistică a lui Sextil Puşcariu, demersul nostru antropologic va concluziona că ne aflăm în faţa unei mărturii elocvente privind capacitatea acestui om de a găsi, în orice împrejurare

BDD-A13537 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:19 UTC)

dificilă, un motiv de speranță și de a face din fiecare lucru bun care i s-a întâmplat o sărbătoare cu care să-și hrănească sufletul și pe care s-o împărtășească celor dragi.

SURSE

Memorii = Sextil Puşcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe. Prefața de Ion Bulei. Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, p. 743.

Călare = Sextil Puşcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895–1906)*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 13.

Vulpe, *Notă* = Magdalena Vulpe, *Notă asupra ediției*, în *Memorii*, p. V–XXII.

Braşovul = Sextil Puşcariu, *Braşovul de altădată*. Cuvânt înainte de Ioan Colan. Ediție îngrijită de Șerban Polverejan, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 11.

AN ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF NOSTALGIA IN SEXTIL PUŞCARIU'S MEMOIRS
(*Abstract*)

Sextil Puşcariu's memoirs comprise four volumes, three of them being structured as a trilogy, focusing on a family (*Spița unui neam din Ardeal*), a city *(Brașovul de altădată*) and a period (*Călare pe două veacuri*). The volume explicitly entitled *Memorii [Memoirs]* is dedicated to the most difficult period in the life of the author, that of the First World War. Based on a discourse of memory, this part of the Sextil Puşcariu's work represents a testimony of the manner in which certain events, occurrences, experiences took shape and meaning in his perception. The current paper aims to analyse the images expressing nostalgia in Sextil Puşcariu's memoirs. It focuses on examining the manner in which his emotions and feelings – caused by phenomena such as industrialisation, the advent of radio and television, the expanding electricity networks, and the nuclear power use – are articulated in his discourse.

Puşcariu's memoirs are based on some diary pages, correspondence and miscellaneous writings, notes and comments carefully archived by the author every year. In his later years the wisdom of age brought him, he confessed, a priceless gift, "as the passions were subdued, the perspectives broadened, he could handle a more correct balance" (*Călare*, p. 13). In the following pages I attempted to portray the manner in which the emotions and feelings filled with a nostalgic note are expressed, following Sextil Puşcariu's deliberate approach to let his descendants some parables about life.

Cuvinte-cheie: *operă memorialistică, înțelepciune, emoție, Primul Război Mondial, putere nucleară, Brașov.*

Keywords: *memoirs*; *wisdom, emotion, First World War, nuclear power, Brașov.*

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu"
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
cosminamariaberindei@yahoo.com

BDD-A13537 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:19 UTC)